

УДК 659:81'42

СИНКРЕТИЧНА ДИНАМІКА ЕМОЦІЙ В ІНТИМНІЙ ЛІРИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА

Єременко О.В.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті досліджується динаміка перебігів психічних станів, передусім емоцій, у ліриці представників українського шістдесятництва, зокрема поетів, творчість яких найповніше репрезентує кращі здобутки красного письменства середини ХХ ст. Простежені основні типи художнього моделювання чуттєвої сфери, яка становить своєрідність поетичного доробку кожного з митців.

Ключові слова: психологічний синкретизм, базові емоції, синкретичні комплекси почуттів, динаміка почуттів.

Синкретизм у художньому тексті порівняно недавно став предметом дослідження філологів, проте в інших гуманітарних науках вчені неодноразово зверталися до цього поняття для аналізу складноструктурованих явищ. Нагадаємо, що синкретизм у психології – нерозчленованість психічних функцій на певних етапах розвитку індивідуума, передусім дитини. Синкретизм проявляється зокрема в тенденції дитячого мислення зв'язувати між собою різні явища без достатніх передумов. Синкретичністю позначене й дитяче сприйняття, що реалізується в неподільності чуттєвого образу як об'єкту, без виокремлення і співвіднесення його внутрішніх зв'язків і компонентів. Швейцарський науковець, один з провідних дослідників дитячої психології Ж. Піаже вважає синкретизм основною характеристикою дитячого мислення, пояснюючи нездатність дитини до логічного міркування тенденцією замінити синтез синкретизмом [4, с. 174]. Плутаючи зв'язок вражень зі зв'язком речей, дитина неусвідомлено і неспрямовано (часто у формі гри або маніпулювання словами) переносить значення слова на ряд лише зовні пов'язаних явищ чи об'єктів. Синкретизм, згідно з Л.С. Виготським, має велике значення для розвитку дитячого мислення. Відбираючи в процесі подальшої практики синкретичні зв'язки, що відповідають дійсності, дитина відтворює для себе справжнє значення слова. Також концептуально нерозчленоване сприйняття нового об'єкту, психологи називають синкретичним.

Дослідники виокремлюють основні форми вербального синкретизму – синкретизм міркування, що проявляється у взаємному спотворенні висловлювань, що розглядаються разом, і синкретизм розуміння, який полягає в тому, що розуміння тексту чи фрази починається не з аналізу деталей, а зі створення схеми цілого, що надає сенсу окремим словам.

Класична психоаналітична теорія майже не звертається до дискретних (синкретичних) емоцій, хоча й підкреслює важливість некогнітивних феноменів, або афектів, у поведінці. У своїх ранніх роботах Фрейд розглядає афекти як мотиваційну зміну, заклавши тим самим основи психодинамічної традиції в психології і психіатрії. Незважаючи на те, що його розуміння інстинктивних потягів як джерела мотивації критикується або ж повністю відкидається сучасними теоретиками психоаналізу, запропоноване ним розуміння мотиваційних феноменів (також і «імпульсів – бажань») як результатів відношень уявлень і афекту отримало подальший розвиток і набуло нового звучання.

Людина через біологічну природу і складну організацію перцептивних і когнітивних процесів, а також через неоднозначність тієї стимуляції, яку вона отримує від навколишнього середовища та інших особистостей, майже не відповідає на цей вплив простою і однозначною емоцією [3, с. 63], швидше навпаки, події, що відбуваються, пробуджують складний комплекс емоцій.

Емоції, на яких ґрунтуються синкретичні комплекси почуттів, визначаються в психології як базові емоції, що характеризуються такими рисами:

1. мають чіткі та специфічні нервові субстрати;
2. проявляють себе за допомогою виразної та специфічної конфігурації м'язових рухів обличчя (міміки);
3. їх переживання усвідомлюється людиною;
4. виникли в результаті еволюційно-біологічних процесів;
5. організуюче та мотивуюче впливають на людину... [3, с. 64]

Цим критеріям відповідають емоції цікавості, радості, здивування, суму, гніву, відрази, презирства і страху. Якщо інтерпретувати як мімічні прояви, рухи очей і голови, то можна додати й виражену ними емоцію сорому, а якщо розглядати як експресивний компонент і пантомімічні прояви, то до фундаментальних варто класифікувати й таку емоцію, як сором'язливість.

Психологи розглядають як фундаментальні емоції і більш складні мотиваційні феномени – емоційні комплекси, комбінації емоцій і афективно-когнітивні структури. Відчуття у психології вивчається як окремий феномен, проте для свідомості характерна сильна тенденція трансформувати відчуття чи сенсорну інформацію в сприйняття, почуття і когнітивний образ. Синкретизм у зображенні явищ психіки зумовлений різноспрямованим рухом людських переживань, душевних порухів і їх видозмін. Як самостійний об'єкт художнього дослідження, психічні процеси постійно зазнають наукової інтерпретації, проте це зазвичай психологічний елемент оповіді, описовий метод зображення внутрішнього світу. І раніше одне з чільних місць у літературі посідали психологічні образи, однак психологія насамперед виражалася, виступаючи в цілісному суб'єктивному бутті, де відсутній психологічний аналіз. Йдеться радше про «синтетичний ліризм», змодельовану словами еклектику почуттів, думок, вольових прагнень, де динаміка психіки відтворюється так само епічно, як жест, вчинки, речі, події. За словами О. Білецького, «передаючи стани своєї свідомості, що були викликані подразненням нервових центрів, література вимушена була застосовувати синкретизування. По суті, це цілком зрозуміло, адже в житті ми рідко відчуваємо відокремлені враження, і образи зовнішнього світу виникають у нашій думці поруч з цілим рядом супутніх асоціацій» [1, с. 519].

Для дослідження була обрана інтимна лірика як найбільш емоційно забарвлений жанровий різновид. Синкретизм емоційних комплексів в українській інтимній ліриці другої половини ХХ ст. формується через, здавалося б, еклектичний добір художніх засобів, проте в межах одного тексту виформовується певна художня єдність, що базується, зокрема, і на емоційних підвалинах.

Так, у поезії Д. Павличка «Не бійся сивини моєї...» варто розглянути, як еволюціонують сенсорні акценти, створюючи неповторне «єдине ціле» в формуванні емоцій: «вона тебе не забруднить», «біла», «синя», «голова зігріта», «дим незримного костра», «думка як рана», «мого чола орбіти засвітяться від ніжних рук». Від притаманних поетові парадоксальних, навіть із викликом, метафор сутність почуттєвого тла поезії лише вияскравлюється. Через систему сенсорних (зокрема, дотикових) проявів моделюється синкретична емоція: острах, обережність, сумнів, довіра, ніжність.

Натомість у вірші «Зніми мені легенькою рукою...» синкретичний комплекс формується принципово інакше, емоції не виникають, а називаються:

*...сніжинку із брови, а з серця лід
поважності, печалі, супокою...* [5, с. 143]

Пекучий біль від втраченої молодості традиційно корелюється із зимовими візуально-тактильними образами, які, проте, випросторюються у несподіване метафоричне порівняння, що несподівано різко зміщує особистісні акценти твору:

*...ту кригу я приклав, як ніж, до серця,
Аби не так боліло і пекло...* [5, с. 146]

У поезії «Я стужився, мила, за тобою...» синкретичними є характеристики емоцій: ліричний герой обернувся з туги в явора, «паленого журбою», а почуття його розгортаються динамічно, у максимальному наближенні до явищ природи, у контрастності, яку забезпечують ефекти світлотіні і гри емоцій.

*...Гра листя на веснянім сонці,
А в душі – печаль, як небеса...* [5, с. 147]

Печаль ліричного героя настільки сильна, що «згорає від сльози роса», а зрештою «скрипку зроблять із його журби», тобто почуття перетвориться на мистецтво, уречевлене в предмет.

Емоційність у Ліни Костенко досягається поєднанням уособлення почуттів та максимальною їх раціоналізацією («Гуде вогонь – веселий сатана...»): з одного боку – «...смуток мій бере мене за плечі» (антропоморфізм), а з іншого – синкретичні емоції підкріплюються мисленневими процесами, образно відтвореними: «мої думки, як дикі голуби, в полях шукали синього притулку. І віднайшла – гірку печаль світань...» [5, с. 153]

Предметна конкретність образності також стає одним з чинників відтворення складності почуттів:

*і відпливаю поночі одна
на кризі шибки у холодний вечір ...* [5, с. 154]

Механізм постання синкретичності простежується в поезії Ліни Костенко «Деся проходить ніжність між нами», при цьому емоції формулюються не через вербальність, а через натяк і демонстративне порушення номінативної функції слів:

*...не вміла ставати словами,
Бо не знала для себе назв.
Звалась дружною. Звалась приязню...* [5, с. 154]

Поетеса вдається до властивих її творчості парадоксів, вибудовуючи за їх допомогою чуттєво-візуалізовані образи, завдяки яким емоційні стани набувають предметного втілення, стаючи таким чином ще більш розгорнуто-ускладненими:

*І вона ставала незграбною,
Як отой циганській ведмідь;
чи були ми занадто гордими,
що й слова були крижані...* [5, с. 156]

Один із найскладніших в емоційному плані віршів Ліни Костенко долучає до передачі почуттів амбівалентність, коли прихована семантика (алюзії: *світ* – *світло*) конфліктує з епітетами, а авторська метафорика побудована на зумисне ускладненій авторцепції почуттів.

*У світі злому і холодному,
де щастя зіткане з прощань,
чи ми пробачим одне одному
цю несподівану печаль?* [5, с. 158]

Метафоричний епітет (німа ніжність), риторичні питання, звертання, антропоморфізація – досить звичайна для любовної лірики, проте в цьому контексті стає логічним розвитком переживань ліричної героїні.

*Чи будем вік себе картати?
Але за віщо, Боже мій!
За те, що серце калатати
посміло в ніжності німій?!* [5, с. 158]

У поезії «І як тепер тебе забути?» домінуючу функцію виконує анафора, коли вказівний займенник не лише вказує на конкретну ознаку, названу раніше, а й може вживатися для підсилення вираженої прикметником ознаки, своїм значенням наближаючись, таким чином, до прислівника «дуже».

*такої дивної отрути
я ще ніколи не пила,
такої чистої печалі,
такої спраглої жаги,
такого зойку у мовчанні,
такого сльїва навкруги...* [5, с. 159]

У чому ж полягає синкретичність передачі перебігу емоцій в аналізованій поезії? Передусім йдеться про доповнення одного психічного стану іншим, переважно антонімічним, проте дистанційованим у тексті, як-от «отрута-жага, печаль-сльїво». Натомість у своєрідній фольклорній стиліза-

ції Бориса Олійника «І звідкіль воно хмара волохатая» «багатошаровим» є відтворення лише одного стану – печалі, переважно через синонімічний ряд або ж народнописенну алегоричність:

*та моє серце тужно облягає...
і зосталося лиш моє засмучення
На причілкові одиноким явором... [5, с. 164]
Тільки й досі молода жура моя
за четвертою хатою кінчається... [5, с. 164]*

Філософськи і перипетійно насичена поезія Б. Олійника «Був я вітром, був я лютим, був я нордом» побудована на протиставленні, підкресленому прийомом обрамлення. Якщо ліричний герой завважає, що «*став я ніжним, став я птахом і крилом*», то реципієнт прочитує колізію: лагідність – динаміка – височінь – розлука. Не менш алогічний образний конструкт: став птахом і крилом пропонує алюзію чи то на безкрилого птаха, чи то на додаткову «злетність»... Жіночий персонаж представлений в іншому настроєвому ключі, однозначному:

*А вона пройшла холодна, наче крига,
І лови тепер у небі журавля... [5, с. 166]*

Микола Вінграновський у поезії «Я скучив по тобі, де небо молоде» майстерно передає різноплановість емоцій, уже починаючи з перших рядків твору, коли метафоричний епітет демонструє піднесеність почуттів поета, світлий сум. Однак митець вдається і до афористичності, коли амбівалентність станів утверджується через декларативне проголошення:

*Люблю тебе.
Боюсь тебе.
Дивлюсь
Високим срібним поглядом на тебе... [5, с. 188]*

Очевидним є співвіднесеність попередньої згадки про «молоде небо» і «високого срібного погляду» у цих рядках, що підсилює сутестію загального нестабільно-вивищеного настрою.

Коли ж поет підкреслено протиставляє цвітіння душі і контрастно-трагічні барви зими, то емоційне тло поезії розгортається до повноцінного відображення внутрішньої трагедії ліричного героя.

*Тебе я прошу: з погляду, з туману,
З могил і вітру серце відпусти!
Душа моя в цвітінні і немає,
нема цвітіння – більшого нема! [5, с. 188]*

Підкреслено візуалізовані прояви емоцій у творі «Сміятись вам, мовчати вами...», у якому відтінки настрою посилені авторською метафорикою: «*проміння пальчиків гортать*» – і читач розуміє усю глибину захоплення ліричного героя сяючою красою коханої; проте перехід до суму дещо пом'якшений звичайністю жестів:

*І в світанковім сумовинні
Прощально пестить шию, ніс... [5, с. 189]*

Водночас для відтворення почуттів у поезії шістдесятників значущою є проблема взаємозв'язку емоцій та інтелекту, адже у їх творах питома вага осмислення переживань та раціональне начало посідає важливе місце. Справді, мислення напряду залежить від емоцій. Завдяки мисленню і уяві особистість, особливо митець, зберігає в пам'яті різні образи минулого і майбутнього, а також емоційні переживання, пов'язані з ними. «Емоційний інтелект», за потрактуванням Д. Гоулмана, об'єднує в собі вміння виявляти, розуміти емоції інших людей і керувати своїми власними [2, с. 18]. Емоційний інтелект має певні структурні компоненти, складаючись із самоповаги, співчуття, емоційної стійкості, оптимізму, здатності адаптувати свої емоції до мінливих ситуацій.

Отже, образність як питома риса ліричного тексту по-різному формує синкретичність емоційного тла поезій шістдесятників. Проте спостерігаємо розмаїтий спектр авторських прийомів відображення почуттів – від прямого зображення, що виростає з алюзій і натяків, до інтелектуального опанування, яке побудоване на символізації і несподіваній метафорі, поряд із чим реалізуються індивідуальні моделі емоційного інтелекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. Проблема синтеза в літературознавстві // Збір. праць: У 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1966. – Т. 3. – С. 505–526.
2. Гоулман Д. Емоціональний інтелект = Emotional Intelligence / Деніел Гоулман – М.: «АСТ», 2009. – 480 с. – (Психологія – краще).
3. Керролл Е.І. Психологія емоцій / Перев. с англ. А. Татлібаєва – СПб.: Видавництво «Пітер», 1999, – 464 с.: іл. (Серія «Мастера психології»).
4. Піаже Ж. Генетичний аспект мови та мислення / Ж. Піаже // Психолінгвістика: Сб. статей, сост. А.М. Шахнарович. М.: Прогрес, 1984. – С. 325–336.
5. Українська інтимна лірика: твори / упорядкув., передм., підгот. комент., прим. та навч.-метод. матеріалів К. Борисенко. – К.: Школа, 2009. – 352 с. – С. 188.
6. Rapaport D. On the psychoanalytic theory of motivation. – In: M. R. Jones (Ed.). Nebraska Symposium on Motivation. – Lincoln, NE, University of Nebraska Press, 1960, p. 173–257.

В статті досліджується динаміка течення психічних станів, зокрема емоцій, в ліриці представників українського шестидесятиництва, зокрема поетів, творчість яких найбільш повно представляє кращі досягнення художньої літератури середини ХХ в. Прослідують основні типи художнього моделювання емоційної сфери, яка становить своєрідність поетичної спадщини кожного з творців.

Ключові слова: психологічний синкретизм, базові емоції, синкретичні комплекси почуттів, динаміка почуттів.

This article presents the study of the dynamics of the course of psychological states mainly emotions in lyric poetry of the representatives the Ukrainian epoch of the sixties, the poets whose creative work most fully represents the best achievements of the fiction literature of the mid of the XX century. The basic types of artistic modelling of perceptual sphere that is the originality of poetic works of each artist is analyzed.

Key words: psychological syncretism, basic emotions, syncretic complexes of feelings, dynamics of feelings.

УДК 821.161.2-4

ЛІТЕРАТУРНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК АКТУАЛЬНА НАУКОВА ПРОПОЗИЦІЯ

Поліщук О. Я.,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Літературна антропологія пропонує новий спосіб інтерпретації художнього тексту, в основі якого лежить визнання суб'єктивного, гуманістичного елемента. Розглядаючи літературу як продукт творчості людини, вона переосмислює і саме поняття тексту, а також спонукає до перегляду традиційних інтерпретацій словесності, яким бракувало цього аспекту. Однак літературна антропологія може вносити новизну не тільки в дослідження літератури. Вона видозмінює формат сучасної культурології, повертаючи їй втрачену останнім часом авторитетність. У цьому полягає ширше, міждисциплінарне значення антропологічної перспективи в літературознавстві.

Ключові слова: літературна антропологія, текст, людина, гуманістичний погляд, література, гуманістичний суб'єкт досвіду, антропологічна перспектива.

Сучасна наука про літературу, переживши радикальні трансформації другої половини ХХ століття, вже не прагне до єдиної метатеорії й розвивається багатовекторно, засвідчуючи множинність та альтернативність підходів до вивчення художнього тексту як норму наукового осмислення слова. Попри те, в ній відчутні раз по раз поновлювані спроби знайти об'єднану основу, універсальний концепт дослідження, домінуючу ознаку, довкола якої можна було би вибудувати